

ΤΟ ΔΑΦΝΙ



Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ

Τ Ο Δ Α Φ Ν Ι

• Κυρά Χρυσοδαφνιώτισσα, μεγάλη σου είν' ἡ χάρη
μὲ τὸ ψηφί, μὲ τὸ ζηγλί, μὲ τὸ μαργαριτάρι. •

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",

1920



*

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1840 καὶ ἔξης ἀρχίζει νὰ κινῆται τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ Δαφνί, τὸ ὁποῖον τοπογραφικῶς μὲν μελετᾶται ὡς σημαντικὸν σημεῖον τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ, ἱστορικῶς δὲ κυρίως ὡς φραγκικὸν ἀπομεινάριον.

Εἰς τὰ λείψανα τοῦ φραγκισμοῦ εἶχε περιληφθῇ καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ρουφρετίου (συντεχνίας) τῶν μπακάληδων, ἀποχωρισθεῖσα παρ' ἡμῶν δι' ἄρθρου γραφέντος τῷ 1882.

Ἡ πρώτη λεπτομερὴς καὶ συνολικὴ ἐργασία διὰ τὸ Δαφνί ὀφείλεται εἰς Ἑλληνα, εἰς τὸν Γεώργιον Λαμπάκη (τῷ 1889), ὅπως πάλιν εἰς Ἑλληνα ὀφείλεται καὶ ἡ πρώτη μελέτη διὰ τὸν Μιστράν, εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Γ. Ζησίου (τῷ 1892).

Τώρα καὶ τὸ Δαφνί (1899) καὶ ὁ Μιστράς (1910) ἔχουν τὰς πολυτίμους μονογραφίας τοῦ Γαβριὴλ Μιλλέ καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἡ ἔκδοσις τῶν ὁποίων ὀφείλεται εἰς τὴν εὐρύτητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως καὶ εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως.

Τῶν ἔργων τούτων τοῦ κ. Μιλλέ προηγήθησαν ἱκανὰ σχετικὰ δημοσιεύματα κυρίως εἰς τὴν «Ἑβδομάδα», εἰς τὴν «Ἑστίαν» (περιοδικόν), εἰς τὸ «Ἄστυ», εἰς τὴν Ἑφημερίδα καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰς τὸ Δελτίον τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ εἰς τὸ Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἑταιρείας.

*

Ὡς πρὸς τὸ Δαφνί καὶ προσέθεσαν, ὡς εἶδομεν, καὶ αἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν ἀνασκαφαὶ τοῦ 1892, ἀποκαλύψασαι πλὴν ἄλλων καὶ τὰ ἐρεῖπια τοῦ πρώτου ἐκεῖ Χριστιανικοῦ Ναοῦ, ὡς καὶ τὸ ἐν γένει διάγραμμα τῆς Μονῆς.

Ἀλλ' ὁ Λαμπάκης καὶ πρὶν ἐκδώσῃ τῷ 1889 τὴν περὶ τοῦ Δαφνίου πρώτην μονογραφίαν του, εἶχε βάλῃ τῆς φωνῆς διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀπειλουμένην καταστροφὴν τῶν μωσαϊκῶν τοῦ Δαφνίου εἰς τὸν «Αἰῶνα» τοῦ 1883 καὶ εἰς τὴν «Ἑβδομάδα» τοῦ 1884.

Σημειωτέον ὅτι, ὅταν ἐφώναζεν ὁ Λαμπάκης, τὸ Δαφνί ἦτο φρενοκομεῖον — προτιήτερα ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς πυριταποθήκη — πολὺ δὲ διεσκέδαζον οἱ τρελλοί, ὅταν μὲ εἰδικὰ καλίμια ἀναλόγου μήκους κατέρριπτον τὰς χρυσᾶς ἢ καὶ ἀπλῶς γυαλιστεράς ψηφίδας.

*

Αἱ φωναὶ τοῦ Λαμπάκη νομίζει κανεὶς ὅτι ἐξηρέθισαν τὸν κακὸν δαίμονα τοῦ Δαφνίου, τὸν ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, καὶ ἀρχίζουν ἔκτοτε πλέον αἱ πραγματικαὶ καὶ ἀνεπανόρθωτοι συμφοραὶ τοῦ Ναοῦ.

Ἄς ἀναγράψωμεν ἀπλῶς τὰς χρονολογίας τῶν ἐπεληθουσῶν καταστροφῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1885 φοβεραὶ βροχοθύελλαι — χρο-

κῶς συνδέονται αὐταὶ καὶ μὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐταιρείας — ἐπιπύπτουν κατὰ τῆς Μονῆς. Τὸ ἄνω μέρος τῆς Χρυσοδαφνιώτισσας καταπίπτει, ὥς καὶ διάφορα ἄλλα τεμάχια μωσαϊκῶν. Ῥήγματα εἰς τὸν τροῦλλον, εἰς τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τὴν κόγχην ἣτις ἐξωτερικῶς ἀποχωρίζεται τοῦ κτιρίου, καὶ πολλοῦ τοῦ ναοῦ.

Τὸ φραγκικὸν κωδωνοστάσιον διχάζεται. Τὰ νερὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν υδροπινάκων πλημμυρίζουν τὸν ναόν, προτιμῶντα τὴν ἄνωθεν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Θυρίδα.

Φωνάζει ὁ Λαμπάκης.

Τὴν 16 Αὐγούστου 1886 σεισμὸς καταστρεπτικός. Ἄλλα τεμάχια καταπίπτουν. Τὰ μεγαλείτερα ἀπὸ αὐτὰ σωριάζονται μέσα εἰς ἓνα τσουβάλι ἀπὸ κάποιον φύλακα καὶ μεταφέρονται εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας!

Φωνάζει πάλιν ὁ Λαμπάκης.

Καὶ ἰδοὺ ὅτι τῷ 1887 τὸ Δαφνὶ εἶναι ἀνεγνωρισμένον ποιμνιοστάσιον.

Κάποιος Ἀγγλὸς μᾶς ὑβρίζει τότε.

Νεαὶ φωναὶ τοῦ Λαμπάκη.

Ὁ ἰδρυτὴς αὐτοκράτωρ θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν ἐπέμβασίν του καὶ ἐμφανίζεται τὴν 22 Μαΐου 1888.

Ἦτο εἰκὼν ἐφ' ὃν ὡς μεταγενεστέρᾳ γενομένη φαίνεται κατ' ἀντιγραφὴν, ὥς εἴπομεν, προγενεστέρως τοιαύτης ἴσως ψηφιδωτῆς.

Θριαμβευτικαὶ φωναὶ τοῦ ἀνακαλύψαντος Λαμπάκη.

Διατάσσονται τότε καὶ ἐνεργοῦνται περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐπισκευαὶ τινες τοιαύτης φύσεως — ὅχι εὐτυχῶς ἀπὸ τὴν Γενικὴν Ἐφορείαν τῶν Ἀρχαιοτήτων — ὥστε θὰ ἀπειτέλουν αὐταὶ τὰς καταστρεπτικωτέρας συμφορὰς τοῦ Δαφνίου, ἂν δὲν ἐτεραπευετο κατόπιν καὶ ἡ ἐγκληματικὴ ἀντικατάστασις τοῦ Βυζαντινοῦ θόλου.

Κατὰ τὰς ἐπισκευὰς ταύτας ἀφηρέθησαν τὰ Βυζαντινὰ κεραμίδια τῆς στέγης καὶ τοῦ θόλου καὶ ἀντικατεστάθησαν χάριν ἐνθαρρύνσεως, ὑποθέτομεν, τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας διὰ τῶν γνωστῶν εὐθραύστων καὶ ἀπορροφητικῶν κεραμιδίων μας — ἡ στέγη μάλιστα τοῦ κωδωνοστασίου ἔγινε καὶ τετράγωνη — ῥήγματα τοῦ κτιρίου ἐξελήφθησαν ὥς θυρίδες καὶ ἀφέθησαν ἀνενόχλητα, ἐνῶ ἕξ ἄλλου θυρίδες ἐκλήφθησαν ὥς ῥήγματα, ἐνετοιχίσθησαν, τὰ πάντα δὲ ἐπασαλείφθησαν μὲ μίγμα τι ἀπὸ κοκκινόχωμα καὶ ἀσβέστην καὶ οὕτως ὁ περικαλλὴς Ναὸς ἔλαβε τὴν ὄψιν πελωρίου μελισσοκόφινου. Δὲν ἐφείσθησαν οἱ ῥέκται ἐπισκευασταὶ οὔτε τῶν κοσμημάτων ψηφιδωτῶν καὶ μὴ, οὐδ' ἄλλου τινὸς κεραμουργήματος. Δὲν ἐφείσθησαν οὔτε τοῦ Αὐτοκράτορος αὐτοῦ, ὅστις ἐσουβαδίσθη ὅταν δὲ κατόπιν ἀπηλλάγη τοῦ ἐπιχρίσματος, ὀλίγα πλέον ἵχνη αὐτοῦ ἀνεφάνησαν, ἐξαφανισθέντα καὶ αὐτὰ σὺν τῷ χρόνῳ.

Δὲν γνωρίζω, ἂν τις ἔλαβεν ἐν καιρῷ φωτογραφίαν τοῦ ἰδρυτοῦ Αὐτοκράτορος, διότι ἡ εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Λαμπάκη ἱχνογραφικῶς παρεχομένη εἰκὼν, εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα μὲν, ὥς εἴπομεν ἤδη, πιστή.

ἀλλ' αἱ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου ἄγονοι γραμμαὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, φαίνεται ἴσως καὶ ἀκουσίως, ὅτι συνεληρώθησαν διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς τοῦ ἱερέως Λαμπάκη, ἀδελφοῦ τοῦ ζωγράφου καὶ τοῦ χριστιανολόγου.

Παρακολουθεῖ τὰς ἐπισκευὰς αὐτὰς ὁ ἀτυχὴς Λαμπάκης καὶ φωνάζει: «Θεὲ Δημητρίου!» Ἀλλ' οὐδεὶς τὸν ἀκούει πλέον. Ἀ! τὸ παράκαμες Χριστιανέ! ἐπισκευὰς ἐξητοῦσες; Νά ταις λοιπὸν! σόλωσε πιά!

*

Τὴν 10 καὶ 12 Ἰανουαρίου τοῦ 1889 ἀσυνήθεις σεισμοὶ ἐπιφέρουν νέα ρήγματα καὶ νέας βλάβας εἰς τὸ Δαφνί. Ἀποχωρίζεται τῶν λοιπῶν Ἀγίων καὶ ὁ Ἅγιος Ἀκίνδυνος. Ἄλλη πάλιν μεταφορὰ τεμαχίων μωσαϊκῶν μέσα εἰς τζουβάλι εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας. Τότε ἔτυχε νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ στρατιωτικὸς περίπατος, ὅλοι δὲ οἱ στρατιῶται ἐπῆραν ψηφίδας δι' ἀνάμνησιν, περιέργειαν ἢ κατασκευὴν φυλακτῶν. Ἐπὶ πολὺ δὲ τὰ παιδάκια τῶν οἰκογενειῶν διαφόρων ἐκδρομῶν διεσκέδαζον μὲ τὰ ψηφιά, ἢ δὲ τρίλια καὶ ἢ ἐννιαῖδα ἤκμαζον τότε.

Ὁ Λαμπάκης ἀποδίδει τὴν αἰτίαν τῶν καταστροφῶν τούτων καὶ εἰς τὸν τρόπον τῶν γενομένων ἐπισκευῶν, ἰδίως εἰς τῆς μαλτέζικες πλάκες, δι' ὧν ἐπεστρώθη μέρος τῆς στέγης.

Δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τοῦτο.

Παρατηρεῖται τότε ἀρχὴ ἀποσυνθέσεως τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Πλὴν τεμαχίου τοῦ Παντοκράτορος—καταπεσόντος ὄχι πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς τέχνης—καταπίπτει ἀτυχῶς καὶ τμῆμα τῆς Πλατυτέρας, τοῦ Γαβριήλ, τῆς ἐτοιμασίας τοῦ Θρόνου, τοῦ θαυμασίου Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Βαϊφόρου, τῆς Μεταμορφώσεως, τῶν Εἰσοδίων....

Τὸ Ὑπουργεῖον συγκινεῖται. Καταρτίζεται μία ἀπὸ τὰς αἰωνίας Νεοελληνικὰς Ἐπιτροπὰς. Μετακαλεῖται δὲ καὶ ὁ περίφημος ψηφιδοτεχνίτης Νοβέλλι, ὅστις ἔρχεται, βλέπει καὶ φεύγει.

Τώρα ὅμως λαμβάνει τὴν ὑπόθεσιν τῆς Βυζαντινῆς ἀρχαιότητος εἰς τὰς χεῖράς του ὁ ὑπέρροχος πολιτευτὴς Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος, τύπος εὐγενοῦς καὶ αἰσθητικοῦ ἀνδρός. Καὶ ἐξακολουθοῦν μὲν αἱ κακῶς ἀρχίσασαι ἐπισκευαί, ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος Παπαμιχαλόπουλος, τιμῶν ἤδη τὴν θέσιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, προκαλεῖ σοβαρὰν καὶ εἰλικρινῇ ἐκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Δαφνίου καὶ ἀναθέτει τὴν περὶ τῶν ληπτέων μέτρων φροντίδα εἰς τὸν ἐπιφανῆ Γάλλον ἀρχιτέκτονα Τρούμ, τὸν μόνον ὅστις τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Δαφνίου κατενόησεν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου Ἑλλήν μηχανικὸς σιδηροσφίγγει εὐφυῶς τὸ οἰκοδόμημα σώσας αὐτὸ ἀπὸ τὴν βεβαίαν κατάπτωσίν του.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Τρικούπης συγκινεῖται τώρα καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἔρχεται γενναιοτάτῃ ἀρωγός. Ὅντως δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1891 καὶ κατὰ

τὸ 1892, ἀρχίζουν σοβαρώτατα διὰ τὸ Δαφνὶ μέρη-
ναι. Τότε χρονικῶς συμπίπτουν καὶ αἱ ἀρχαιολογικαὶ
ἡμῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἐργασίαι μετὰ τινος ἐποπτείας
ἐπὶ τῶν τελουμένων ἔργων τοῦ ψηφιδοτεχνίτου Νόβο,
ὅστις μετακληθεὶς, ἤρchiσεν ἐπιτηδειότατα νὰ ἀποσπᾷ
τὰ μωσαϊκὰ ἀπὸ τοὺς ἐτοιμορρόπους τοίχους καὶ ἰδίως
ἀπὸ τὸν θόλον, ὅπως καθαρῶς καὶ συμπληρώσῃ αὐτὰ
καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχωμάτων τὰ ἐπικολ-
λήσῃ ἐκ νέου.

*

Ἀτυχῶς παρατηρεῖται πάλιν σύγκρουσις δικαιοδο-
σιῶν μεταξὺ δύο Ὑπουργείων καὶ ἀποφασίζεται ἡ
κατασκευὴ νέου θόλου καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐκτελεῖ-
ται—αἰωνία ἡ μνήμη εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ 10^{ου} αἰῶ-
νος!...—Ἐπίσης κρημνίζεται τὸ φραγκικὸν κωδωνο-
στάσιον, ἡ μυστικὴ κλῖμαξ κ.λ. Ὁ δὲ περίφημος νέος
θόλος, διαφόρου σχήματος, ἀκαλλαίσθητος, στραβὸς
καὶ στραβὰ τοποθετημένος, σὰν καλπὰκι σὲ κεφάλι
μεθυσμένου, ἀλλοιθώρου μεθυσμένου μάλιστα διὰ τὸ
ἐλαττωματικὸν τῶν νέων θυρίδων, πλὴν ἄλλων τῆς
ἀθλιότητός του τεκμηρίων παρουσιάζει καὶ περισ-
σευμα χώρου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀρκοῦν νὰ καλύψουν τὰ
ἐκ νέου ἐπικολληθέντα μωσαϊκὰ, συμπληρουμένων
οὕτω κατ' ἀνάγκην τῶν κενῶν διὰ νέου χρυσοῦ ἐδάφους.
Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τεχνικῶν σκέψεων δὲν ἐπεκρά-
τησε τότε ἡ ὀρθοτέρα.

Φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ παλαιὸς θόλος ἔπρεπε νὰ μείνῃ
ὁπωσδήποτε, ὥς καὶ τὸ πολὺ χαρακτηριστικῆς τέχνης

φραγκικὸν κωδωνοστάσιον, καὶ ἃς ἐξηκολούθει ἡ ἀπὸ
τοῦ χρόνου ἢ ἀπὸ νέων σεισμῶν βλάβη των. Θὰ ἔμε-
ναν πάντοτε ὡς ὥραϊα καλλιτεχνικὰ ἐρεῖπια. Τὰ ἀπο-
σπασθέντα ὀρθῶς μωσαϊκὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικολληθοῦν
ἐκ νέου εἰς εἰδικὸν μουσεῖον, κατασκευαζόμενον εἰς
τὸ Δαφνί, καθ' ὁμοίωσιν τοῦ βυζαντινοῦ θόλου.
Τούτων μὴ γενομένων, ἡ ἐπικόλλησις τῶν ψηφιδο-
γραφιῶν ἐπὶ τοῦ νέου θόλου μετὰ τὸν καθαρισμὸν
αὐτῶν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς συμπληρώσεως,
καλυπτομένων τῶν κενῶν μερῶν δι' ἄπλου ἰοχρόου
ὑδατοχρωματισμοῦ.

Τοῦτο προετάθη παρ' ἡμῶν τότε καὶ ὑπάρχει ἡ μὴ
εἰσακουσθεῖσα γνώμη ἡμῶν καὶ εἰς ἔκθεσιν καὶ εἰς
σύγχρονα ἔντυπα. Τώρα εἶναι ἀδύνατον—ὁ Νόβο ἦτο
διακεκριμένος τεχνίτης—νὰ διακριθῇ τὸ παλαιὸν τοῦ
νέου συμπληρώματος, καὶ δὲν θὰ εἴχομεν στοιχεῖα πρὸς
σχετικὰς αἰσθητικὰς καὶ τεχνοκριτικὰς μελέτας, ἂν δὲν
περιεσφύζοντο πολῦτιμοι ἀληθῶς φωτογραφίαι, ληφθεῖ-
σαι πρὸ πάσης συμπληρώσεως.

Τέλος ἡ νέα ἐπικόλλησις δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατὰ
τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀποκόλ-
λησίν των.

*

Καὶ ταῦτα μὲν διενήργουν οἱ ἄνθρωποι... Ὁ κακὸς
ὅμως τοῦ Δαφνίου δαίμων ἐξηκολούθει νὰ μελετᾷ
καταστροφάς. Οὕτω νέοι σεισμοὶ τῆς 8 καὶ ἰδίως τῆς
15 Ἀπριλίου 1894 συγκλονίζουν τὰ πάντα καὶ τρέ-

πουν εἰς φυγὴν τοὺς πιστοὺς, ψάλλοντας τὰ τροπάρια τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς.

Τὸ οἰκοδόμημα χάρις εἰς τὸ σιδηροῦν σφῆξίμον του ἐσώθη. Ἀτυχῶς ὁμως μετ' αὐτοῦ ἐσώθη καὶ ὁ νέος θόλος.

Οἱ σεισμοὶ αὐτοὶ ὑπῆρξαν καὶ εὐεργετικοί· διότι ἀπεφασίσθη τότε ἡ κατάρρησις τῶν μεταγενεστέρων ἐντοιχίσεων τοῦ νάρθηκος καὶ ἀπεκαλύφθησαν δύο θαυμάσιαι ψηφιδογραφικαὶ συνθέσεις: Ἡ Προσευχὴ τῆς Ἀγίας Ἀννης καὶ ἡ Προδοσία τοῦ Ἰούδα.

Εἰς τὴν σύνθεσιν μάλιστα τῆς Ἀγίας Ἀννης, δι' ἧς ἀρχίζουν αἱ ψηφιδογραφίαι τοῦ Ναοῦ, ὑπάρχει καὶ ἡ περίφημος **Δαφνηδέα** τῶν Ἀποκρύφων Εὐαγγελίων, ὑποδεχομένη οὕτω τοὺς προσκυνητὰς τῆς ἐν Δάφνῃ Θεοτόκου.

Αἱ κατόπιν γενόμεναι μικραὶ ἐπισκευαὶ ἐπιμελεῖα τῆς Γενικῆς Ἐφορείας καὶ τῶν Ἐφόρων τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων — καὶ τώρα ἀκόμη διενεργοῦνται τοιαῦται — νοημόνως ἐκτελεσθεῖσαι καὶ ἐκτελούμεναι δεικνύουν ὅτι αἱ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ φροντίδες παραμένουν πλέον αὔπνοι.

*

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Νόβο, βοηθουμένου κατὰ τὸ ἔτος 1895 ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ ὑπὸ τοῦ ἀφιχθέντος λαμπροῦ Ἑλλήνος ψηφιδογράφου Ἐπαμεινώνδα Τριανταφύλλου, ἐπερατώθησαν τὴν 4 Ἀπριλίου τοῦ 1897, ὅτε παρέδωκεν ὁ Νόβο τὸ ὑπατον τῶν μνημείων

τῆς Ἀττικῆς Ἱστορίας καὶ Τέχνης τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

Αἱ τεχνικαὶ ἀρεταὶ τοῦ Νόβο ἦσαν μεγάλαι — καίτοι ἔπρεπε νὰ μὴ κάμῃ χοῆσιν χρωμάτων — καὶ τὰ λάθη του φυσικά, ἀφοῦ ἡ ἐργασία δὲν ἔγινεν ἀπὸ Ἑλλήνα. Τὰ λάθη ταῦτα δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν εἰς τὸ ὅτι παρεγνώρισε στοιχεῖα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἀλφαβήτου, δὲν ἐτοποθέτησε πάντοτε τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰς ψηφιδογραφίας ἀκριβῶς εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν, ἄλλας πάλιν ψηφιδογραφίας μετέθεσεν ἐν γνώσει, ὅπως καταστοὺν εὐφρανέστεραι, καὶ τέλος συνεπλήρωσε κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Παντοκράτορος, ὧν ὁ εἰς εἶχε βλαβὴ ἀπὸ ἐκτοξευθὲν βέλος καὶ ὁ ἕτερος, δυνάμενος ὁμως, ὅπως οἴηται νὰ καθοδηγήσῃ τὸν τεχνίτην, εἶχεν ἱκανῶς φθαρῇ ὑπὸ τοῦ χρόνου. Εὐτυχῶς περιεσώθη φωτογραφία τῆς προτέρας καταστάσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰησοῦ. Τώρα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν Παντοκράτορα τῶν χρόνων τοῦ Βουλγαροκτόνου μὲ βλέμμα μελοδραματικοῦ μπάσου ἀνακαλύπτοντος προδοσίαν. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ τέχνη τοῦ Νόβο διὰ τὰς συμπληρώσεις κοσμημάτων καὶ φυσιογνωμιῶν, ὅταν ὑπῆρχον ὅμοια πλήρη ὑποδείγματα. Κέρδος καὶ αὐτό, ἀφοῦ ἡ συμπλήρωσις κατ' ἀρχὴν ἀπεφασίσθη.

*

Εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Δαφνίου σφύζονται σήμερον ὅπως οἴηται ἐν ὄλῳ 67 ψηφιδογραφίαι, μὴ περιλαμβανομένων τῶν ἰχνῶν τῆς Πλατυτέρας, περιέχουσά

πρόσωπα ἐν ὧν 190, ὧν τὰ 141 ἀνήκουν εἰς τὰς συνθέσεις.

Ἐκ τῶν ψηφιογραφιῶν τούτων συνθέσεις μὲν εἶναι 18 καὶ μεμονωμένοι εἰκόνες 49. Εἰς τὰς 49 ταύτας περιλαμβάνονται καὶ οἱ 16 Προφῆται τοῦ τυμπάνου τοῦ θόλου. Αἱ μεμονωμένοι εἰκόνες ἀνήκουσι πᾶσαι εἰς Ἀγίους καὶ οὐδεμίᾳ εἰς Ἀγίαν.

Δὲν ὑπῆρχον λοιπὸν εἰς τὸ Δαφνὶ Ἀγίαι γυναῖκες ἢ δὲν περιεσώθησαν;

Μέχρι τοῦ ἔτους 1882 ἐσφύζετο τμῆμα τῆς περιφύμου Χρυσοδαφνιώτισσας—τῆς Πλατυτέρας—τῆς καλλιτεχνηθείσης «μὲ τὸ ψηφί, μὲ τὸ ῥηγλί καὶ μὲ τὸ μαργαριτάρι», κατὰ τὴν λαϊκὴν Μοῦσαν.

*

Εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Δαφνίου ἀποθανυμάζεται ἡ ποικιλία εἰς μορφάς, εἰς ἔκφρασιν, εἰς περιβολάς, κομώσεις, ὑποδήσεις, εἰς καλλιτεχνικάς ἀντιθέσεις ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φύλον. Εἰς ἀρμονικάς ἐναλλαγὰς χρωματισμῶν, σκηνῶν καὶ ἐπιπέδων. Εἰς τὴν παρεμβολὴν καλλονῶν τῆς φύσεως.

Ἀποθανυμάζεται ἡ τελειότης τῶν πτυχώσεων, ὁ προοπτισμός, ἡ διαύγεια. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις μέσφ ἱλιγγιώδους χρωματισμοῦ καὶ ἀστραπῆς χρυσοῦ ἐνὸς καταλεύκου Ἀγίου. Ἡ καλαίσθητος παρεμβολὴ Σταυρῶν ποικίλων σχημάτων καὶ χρωμάτων καὶ ὑπὲρ πάντα ταῦτα, ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τινὰ ἀπλότης καὶ ἀφέλεια τῆς Ἀττικῆς γραμμῆς.

Ἡ γραμμὴ αὕτη ἀποκαλύπτει τὴν πατρίδα τοῦ θελήσαντος ἢ ἀτυχήσαντος νὰ ταφῇ ἐν τῇ λήθῃ καλλιτέχνου, διότι πρέπει νὰ πάσῃ τις ἀπὸ τεχνοκριτικὰ τραχώματα διὰ νὰ πιστεύσῃ ὅτι μόνον οἱ πέριξ λόφοι καὶ αἱ ἀκταὶ καὶ ἡ Ἑλευσίς καὶ τὸ Πεντελικὸν καὶ ὁ Ὑμηττός καὶ ὁ παρ' ἡμῶν ὑποδειχθεὶς λόφος τῆς Ἀθηναϊκῆς πεδιάδος, ἔδωσαν βότσαλα, λίθους καὶ μάρμαρα εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις προσωρινὸν ἢ μόνιμον καλλιτεχνικὸν ἐργαστήριον, ὅτι μόνον τὸ ῥουφέτιον τῶν Ἀθηναίων κτιστῶν ἐφήρμοσε τὸ εἰδικὸν καὶ κατὰ πολὺ μεταγενεστέρους ἀκόμη χρόνους ἐν χρήσει Ἀθηναϊκὸν ὑπόχρισμα, αἱ δὲ καλλιτεχνικαὶ γραμμαὶ τῶν ἀπεικονίσεων ἦλθαν ἀπ' ἔξω.

Ὅπως πᾶσαι αἱ γραφικαὶ Σχολαὶ καὶ πάντα τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια διαφόρων Ἑλληνικῶν χωρῶν ἢ παροικιῶν παρέχουν εἰς τὸν τεχνοκρίτην σημεῖα εὐχεροῦς διακρίσεως, ὅπως, ἐπὶ τέλους, φωνάζει ἡ Ἱταλικὴ γραμμὴ τοῦ Νόβο, ζητεῖ τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν δόξαν τῆς καὶ ἡ μεγαλοφυΐς ἀπλότης τοῦ Βυζαντινοῦ Ἀττικισμοῦ.

Καὶ εἶναι θαῦμα Ἀττικῆς τέχνης ὁ Εὐαγγελισμὸς τοῦ Δαφνίου καὶ εἶναι Σοφόκλειος ὁ ἥρεμος πόνος τῆς Παναγίας παρὰ τὸν Ἐσταυρωμένον Υἱόν της, πόνος τὸν ὅποιον κατενόησε ἄποτε βαθέως καλλιτέχνης καὶ τεχνοκρίτης φίλος μου, εἰλικρινῶς δακρύσας.

Καὶ εἶναι θαῦμα τέχνης ὁ Προφήτης Δανιὴλ καὶ εἶναι ὠραῖοι οἱ Ἀρχάγγελοι, ὁ Ἅγιος Ἀκίνδυνος, ὁ

Ἀνεμπόδιστος, ὁ Ἐλπιδοφόρος, ὁ Πηγάσιος, ὁ Εὐπλους,
ὁ Γουρίας, ὁ Ὁρέστης. . . .

Καὶ εἶναι λαμπροὶ ὁ Βάκχος καὶ ὁ Τάραχος.

Ὁ προσκυνητὴς τῆς σήμερον, ὅταν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ
ναοῦ ἰστάμενος, ἀποθαυμάζῃ τὰ ἀριστουργήματα ταῦτα,
πρέπει νὰ ἀναλογισθῇ τί εἶδον οἱ κατὰ τὸν ἐνδέκατον
αἰῶνα προσευχθέντες ἐν τῷ ναῷ καὶ τί οἱ φράγχοι
ἀκόμη τοῦ δεκάτου τρίτου.

*

Ὁ σύγχρονος προσκυνητὴς ὅμως θὰ παρατηρήσῃ
καὶ κατὰ ἄλλο.

Τὴν καταπλήττουσαν διαφορὰν τῆς αἰσθητικῆς
ἀντιλήψεως καὶ τῆς τεχνικῆς ἀποδόσεως τοῦ ἀηδῶς
εἰκονιζομένου Παντοκράτορος ἐν σχέσει καὶ ἐν συγ-
κρίσει καὶ πρὸς πάντα μὲν τὰ ἄλλα ψηφοθεήματα,
ἀλλ' ἰδίως πρὸς τοὺς Προφήτας, οἱ ὅποιοι τὸν περι-
κυκλῶνουν.

Ἡθέλησεν ἄρα γε ὁ τεχνίτης νὰ σφραγίσῃ ἐν τῷ
μέσῳ τὸ ὅλον ἔργον του διὰ τῆς μορφῆς Ἰησοῦ τοῦ
γνωστοῦ τύπου τῶν χρόνων τοῦ Βουλγαροκτόνου;

Καθ' ἡμᾶς ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶχεν αὐτὴν ἢ μόνον
αὐτὴν τὴν πρόθεσιν. Ἡ εὐλαβὴς τήρησις ἐνὸς τύπου,
μιάς παραδόσεως, ὅταν πρόκειται περὶ χαριτωμένης
ἀφελείας, περὶ ἀρχαϊκῆς ἀπλότητος τέχνης, ὅπως ἡ τῆς
γλανκὸς τῶν Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων λ. χ., διαφέρει
πολὺ τῆς διαιωνίσεως μιᾶς ἀκαλαισθησίας.

Κλίνομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἠναγκάσθη νὰ πράξῃ

τοῦτο καὶ ὅτι δὲν ἐπέμεινεν, ἐὰν ἠδύνατο, ἀρνούμε-
νος, καὶ ἔκ τινος ἴσως ὑστεροβουλίας ὁ καλλιτέχνης.

Διὰ τῆς ἀσκητικῆς δηλαδὴ δυσμορφίας τῆς ἐπικρα-
τούσης τότε εἰς τὸν τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τῇ πάντοτε
ἀντιζήλῳ τῶν Ἀθηνῶν Κωνσταντινουπόλει, ἴσως ἠθέ-
λησε νὰ ἀναδείξῃ περισσότερον τὴν περιστεφουσάν
αὐτὴν Ἀττικὴν του χάριν.

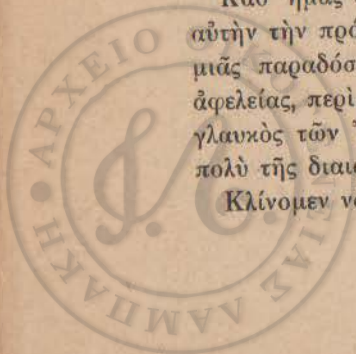
*

Ὁ κ. Μιλλὲ πολὺ ὀρθῶς εἶπεν, ὅτι τὴν ἔλλειψιν
ἱστορικῶν πηγῶν εἰς τὸ Λαφνὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν
ἀντικαταστήσουν τὰ πολὺ διδακτικὰ ἐρεΐτιά του.

Τοῦτο εἶναι ἀληθές. Καὶ δὲν ὑπάρχουν μόνον ἐρεΐ-
πια ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ συντρίμματα ποικίλα, διαφόρων
χρόνων, σειρᾶς αἰώνων, ἂν θέλετε.

Τὰ συντρίμματα ταῦτα, ἂν εὐδοκήσῃ ἡ Χρυσοδα-
φνιώτισσα, ἴσως ἔχουν κατὰ ἀκόμην νὰ κρυφομιλήσουν
καὶ εἰς ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι καὶ τὰ ἀπεκαλύψαμεν.

Θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε ἔργον δικαιοσύνης ἀπὸ
μέρους αὐτῶν τοῦτο.



Αἱ ὁπωσδήποτε περιωθεῖσαι ψηφιδογραφίαι

(Ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐξῆς)

Ἡ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν

(Ἰχνη πλέον)

Ὁ Πρόδρομος

Ἄγ. Νικόλαος

Ἄγ. Σίλβεστρος, Ἄγ. Ἀνθιμος

Ἄγ. Ἐλευθέριος, Ἄγ. Ἀβέρκιος

† Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ

Ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ

Ἄγ. Στέφανος, Ἄγ. Ρουφῖνος

Ἄγ. Λαυρέντιος, Ἄγ. Εὐπλους.

Ὁ Προφήτης Ἀαρὼν, ὁ Εὐαγγελισμὸς

Ἡ Γέννησις, Ἄγ. Γρηγόριος ὁ Ἀκραγαντῖνος

Ὁ Πρ. Δαβὶδ

Ὁ Πρ. Ἡσαΐας

Τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου

Ὁ Πρ. Μωϋσῆς

Ὁ Πρ. Σολομῶν

Ἡ Προσκύνησις τῶν

Ἡ Σταύρωσις

Ὁ Πρ. Ἱερεμίας

Ὁ Πρ. Ἠλίας

μάγων

Ἄγ. Ἀνδρόνικος

Ὁ Πρ. Ἰεζεκιήλ

Ὁ Πρ. Ἐλισσαῖος

Ἡ Ἀνάστασις

Ἄγ. Τάραχος

Παντοκράτωρ

Ἄγ. Σαμονᾶς

Ἄγ. Πρόβος

Ὁ Πρ. Ζαχαρίας

Ὁ Πρ. Ἰωάννης

Ἄγ. Γουρίας

Ἡ Βαΐοφόρος

Ὁ Πρ. Ἰωήλ

Ὁ Πρ. Ἀββακὺμ

Ἡ ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ

Ἡ Ἑγερσις τοῦ Λαζάρου

Ὁ Πρ. Μιχαίας

Ὁ Πρ. Σοφονίας

Ὁ Πρ. Δανιήλ

Ὁ Πρ. Μαλαχίας

108

Ὁ Πρ. Ζαχαρίας, Ἡ Μεταμόρφωσις

Ἡ Βάπτισις, Ἄγ. Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός

Ἄγ. Ἐλπιδοφόρος,

Ἄγ. Ἀνεμπόδιστος,

Ἄγ. Αὐξέντιος,

Ἄγ. Εὐγένιος

Ἄγ. Πηγάσιος

Ἄγ. Ὁρέστης (;

Ἄγ. Μαρδάριος,

Ἄγ. Ἀκίνδυνος †

† Ἄγ. Εὐστράτιος

Ἄγ. Βάχχος,

Ἡ Κοίμησις

Ἄγ. Σέργιος

109

Ὁ μυστικὸς δεῖπνος

Τὰ Εἰσόδια

Ὁ νιπτήρ

Ἡ Θεοτόκος εὐλογουμένη ὑπὸ τῶν ἱερέων

Ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα

Ἡ προσευχὴ τῆς ἁγίας Ἀννης.

(Ὁ πρόναος)



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
A' Δαφνοβοῦνι καὶ Στεφανοβοῦνι	5- 7
B' Ἡ ἀρχαία ὁδὸς	7- 10
Γ' Τὸ καμίνι	10- 14
Δ' Ἱέρεια καὶ ἑταίρα	14- 17
Ε' Ἡ στοὰ τῶν προσκυνητῶν	17- 20
ς' Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος	20- 23
Z' Ἡ θέσις τοῦ Ἱεροῦ	23- 25
H' Τὰ ντουλαπάκια	25- 28
Θ' Τὸ χρυσὸ μοναστήρι	28- 30
I' Αἱ εἰκόνες τῶν Αὐτοκρατόρων	30- 32
IA' Μία κρύπτη	32- 34
IB' Ἡ Ἀθηναϊκὴ ἑορτὴ	34- 35
II' Οἱ Βενεδικτῖνοι τοῦ Δαφνιοῦ	35- 44
ID' Διὰ τί ὠνομάσθη Δαφνὶ	44- 49
IE' Ἡ Τουρκοκρατία	49- 57
IZ' Τὸ μνημεῖον μιᾶς συντεχνίας	57- 62
IZ' Οἱ Κουρσάροι	62- 67
IIH' Φούσταις	68- 72
IO' Κατὰ τὸν Ἀγῶνα	72- 76
K' Οἱ μεταγενέστεροι χρόνοι	76- 81
KA' Παραλοαὶ καὶ θρῦλοι	81- 90
KB' Αἱ περιπέτειαι καὶ ἡ ἀξία τῶν ψηφιδογραφικῶν Πίναξ τῶν ὅπως δὴποτε περισωθειῶν ψηφιδο- γραφικῶν	90- 107 108- 109



ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΡΓΑ

Ὁ Ἀναδρομάρης τῆς Ἀττικῆς.

Τοπωνυμικά παράδοξα.

Τὸ Ῥιζόκαστρον (ἀπὸ τὰς παλαιὰς Ἀθήνας).

Δραχμὰς 5.

7.00

Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἑστία» — 12368.

